

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

HORVÁTH LÁSZLÓ

DÉMOSTHENÉS, HALOTTI BESZÉD AZ EREDETISÉG KÉRDÉSÉHEZ*

Kr. e. 338 őszen Démosthenés mondta el a makedónokkal szemben vívott chairóneiai ütközetben elesett athéniak felett a halotti beszédet. (A Démosthenés-corpus hatvanadik tétele.) A beszéd fordítása régi adóssága a magyar klasszika-filológiának. A szöveg – leginkább önálló fordítás révén elvégezhető – elemzése egyszerűs mind a halotti beszédekkel kapcsolatos műfaji, nyelvi, történet-filológiai kérdések sorát veti fel, amelyek középpontjában a szónoklat eredetiségének kérdése áll. Mivel a halotti beszéd tágabb történeti és műfaji kereteit másutt már bemutattam, itt az ókori testimoniumok és a vonatkozó modern szakirodalom áttekintésével az eredetiség kérdéséhez igyekszem újabb adalékkal szolgálni.¹

A *Halotti beszéd* eredetiségét elsőként a halikarnassosi Dionysios kérdőjelezte meg Démosthenés stílusáról írt értekezésében (*De Dem.* 44):

πανηγυρικούς μὲν οὖν λόγους οὐκ ἔχομεν αὐτοῦ παρασχέσθαι· πάντας γὰρ ἔγωγε τοὺς ἀναφερομένους εἰς αὐτὸν ἀλλοτρίους εἶναι πείθομαι καὶ οὐδὲ κατὰ μικρὸν ἔχοντας τὸν ἐκείνου χαρακτῆρα οὗτ' ἐν τοῖς νοήμασιν <οὗτ' ἐν τοῖς ὀνόμασι>, τῆς δὲ συνθέσεως ὄλῳ καὶ τῷ παντὶ λειπομένους. ὧν ἔστιν ὁ τε φορτικὸς καὶ κενὸς καὶ παιδαριώδης ἐπιτάφιος καὶ τὸ τοῦ σοφιστικοῦ λήρου μεστὸν ἐγκώμιον εἰς Πausανίαν. τὰς δὲ περὶ τούτων ἀποδείξεις οὐχ οὗτος ὁ καιρὸς λέγειν.

Ünnepi beszédeit nem tudjuk elemezni. Mert valamennyi, amit neki tulajdonítanak, meggyőződésem szerint más műve, és a legkisebb mértékben sem jellemzőek Démosthenésre sem gondolatvilágukban, sem kifejezőmódjukban, a szerkesztésükben pedig teljes egészében elmaradnak tőle. Ezek közé tartozik a közönséges,

* A tanulmány az NKFIH NN 124539 *Társadalmi kontextus a szövegtkritika tükrében: Bizácon innen és túl* című pályázat támogatásával jött létre.

¹ A halotti beszédek műfajáról és történeti háttéréről lásd *Horváth L.*: Halotti beszéd Korinthos felmentői felett. In: *Lysias beszédei*. Szerk. *Bolonyai G.* B. Budapest 2003. 91 skk. A hat ránc maradt hosszabb-rövidebb klasszikus kori halotti beszéd közül három fordítását és magyarázatait elkészítve (*Lysias és Démosthenés* mellett lásd *Hypereidés beszédei és stílusának ókori megítélése*. Budapest 2001. 92 skk.) a műfaj sajátosságait bemutató átfogó bevezetővel immár az athéni halotti beszédek közös kiadását tervezem. A chairóneiai vereséggel összefüggő démosthenési politikáról és a vereséget követő belpolitikai eseményekről lásd *Horváth L.*: *Az új Hypereidés*. Budapest 2015. passim.

üres és gyermekded halotti beszéd és a szofistán dagályos, Pausaniast dicsőítő beszéd. Ezeket itt most nincs alkalmunk bemutatni.

A Démosthenés-beszédek tartalmi kivonatait és bevezetőit összeállító Libanios is Dionysios tekintélyét követte (*Arg. D. praef.* 20):

Τῆς ῥητορικῆς μέρη τρία, ἐπιδεικτικόν, δικανικόν, συμβουλευτικόν. τοῖν μὲν οὖν δυοῖν ἄκρος ἀγωνιστῆς γέγονε, τοῦ τε δικανικοῦ καὶ τοῦ συμβουλευτικοῦ, ἐπιδεικτικοῦς δὲ οὐκ ἔχομεν αὐτοῦ λόγους. τοὺς γὰρ φερομένους οὐ πιστευτέον εἶναι Δημοσθένους, τὸν ἐπιτάφιον καὶ τὸν ἐρωτικόν. πολὺ γὰρ τῆς ἐκείνου δυνάμεως ἀπολείπονται. καὶ οὐχ ἡμετέραν γνώμην λέγομεν, ἀλλὰ καὶ Διονυσίῳ τῷ Ἀλικαρνασεῖ τοῦτο συνδοκεῖ. ὅτι μὲν γὰρ εἶπεν ἐπιτάφιον λόγον Δημοσθένης ὠμολόγηται, οὐ μὴν τοῦτον εἰκὸς εἶναι τὸν ὑπ’ ἐκείνου ῥηθέντα πάνυ φαύλως καὶ ἀσθενῶς ἔχοντα.

Az ékesszólásban három műfaj van: ünnepi, törvényszéki és népgyűlési. Kettőt kiválóan gyakorolt, a törvényszékit és a népgyűlést, ünnepi beszédei azonban nem maradtak ránk. Azokról ugyanis, amelyeket számon tartanak, az a benyomásunk, nem Démosthenés a szerzőjük, tudniillik a halotti beszéd és az erőtikos. Ezek ugyanis messze elmaradnak az ő átütő erejétől. Ráadásul ez nem csupán a mi véleményünk, hanem a halikarnassosi Dionysios is egyetért ezzel. Azt természetesen mindenki elfogadja, hogy Démosthenés mondott halotti beszédet, de az kizárt, hogy ez tőle volna, mert olyan hitvány és erőtlen.

Harpokration szótárának a beszédre vonatkozó két rövid bejegyzését mellőzve („ha eredeti”) az utolsó ókori, inkább bizánci testimonium: Phótios rövid, ironikusnak ható megállapítása is inkább megkérdőjelezi a beszéd eredetiségét (*Bibl.* 494a):

Τοὺς πεπτωκότας δὲ ἐν τῇ μάχῃ ἐκόσμησεν ἐπιταφίῳ, τῆς μὲν συμβάσης τύχης ἴσως οὐδὲν ἐνδεέστερον, τῆς δ’ ἄλλης αὐτοῦ περὶ λόγους δυνάμεως οὐκ ὀλίγῳ ἐνδεέστερον.

Az ütközetben elesetteket pedig halotti beszéddel magasztalta, amely a bekövetkezett balszerencsétől talán egyáltalán nem áll távol, de az egyébként jól ismert szónoki erejétől nem kis mértékben elmarad.

A beszéd szövegére vonatkozó ókori testimoniumokkal szemben áll a démosthenési szöveghagyomány csaknem egyértelmű bizonyossága: a teljes corpust tartalmazó valamennyi kódex a *Halotti beszédet* is magában foglalja. Ugyanakkor tény, hogy a kéziratokban bizonyítottan más szónokok beszédei is hagyományozódtak, így különösen Apollodóros több szónoklata is. Másfelől Démosthenés nyilatkozata megkérdőjelezhetetlenné teszi, hogy ő mondta a Chairóneiánál elesettek felett a hivatalos, állami búcsúbeszédet. A *Korona* című beszéd vonatkozó fejezeit (XVIII. 285–289) érdemes *in extenso* görögül, majd Gyomlay Gyula magyar fordításában is idézni.

Πολλὰ καὶ καλὰ καὶ μεγάλ' ἡ πόλις, Αἰσχίνη, καὶ προείλετο καὶ κατώρθωσεν δι' ἐμοῦ, ὧν οὐκ ἡμνημόνησεν. σημειῶν δέ· χειροτονῶν γὰρ ὁ δῆμος τὸν ἐροῦντ' ἐπὶ τοῖς τετελευτηκόσιν παρ' αὐτὰ τὰ συμβάντα, οὐ σὲ ἐχειροτόνησε προβληθέντα, καίπερ εὐφωνον ὄντα, οὐδὲ Δημάδην, ἄρτι πεποιηκότα τὴν εἰρήνην, οὐδ' Ἥγήμονα, οὐδ' ἄλλον ὑμῶν οὐδένα, ἀλλ' ἐμέ. καὶ παρελθόντος σοῦ καὶ Πυθοκλέους ὠμῶς καὶ ἀναιδῶς, ὃ Ζεῦ καὶ θεοί, καὶ κατηγορούντων ἐμοῦ ταῦθ' ἃ καὶ σὺ νυνί, καὶ λοιδορουμένων, ἔτ' ἄμεινον ἐχειροτόνησεν ἐμέ. τὸ δ' αἴτιον οὐκ ἀγνοεῖς μὲν, ὁμῶς δὲ φράσω σοὶ κἀγώ. ἀμφοτέρ' ἤδεσαν αὐτοί, τὴν τ' ἐμὴν εὐνοίαν καὶ προθυμίαν μεθ' ἧς τὰ πράγματα' ἐπραττον, καὶ τὴν ὑμετέραν ἀδικίαν· ἃ γὰρ εὐθενοῦντων τῶν πραγμάτων ἠρνεῖσθε διομνύμενοι, ταῦτ' ἐν οἷς ἔπταισεν ἡ πόλις ὠμολογήσατε. τοὺς οὖν ἐπὶ τοῖς κοινοῖς ἀτυχήμασιν ὧν ἐφρόνουν λαβόντας ἄδειαν ἐχθροὺς μὲν πάλαι, φανεροὺς δὲ τόθ' ἠγήσανθ' αὐτοῖς γεγενῆσθαι· εἶτα καὶ προσήκειν [ὑπολαμβάνοντες] τὸν ἐροῦντ' ἐπὶ τοῖς τετελευτηκόσι καὶ τὴν ἐκείνων ἀρετὴν κοσμήσοντα μήθ' ὁμωρόφιον μήθ' ὁμόσπονδον γεγενημένον εἶναι τοῖς πρὸς ἐκείνους παραταξαμένοις, μηδ' ἐκεῖ μὲν κωμάζειν καὶ παιωνίζειν ἐπὶ ταῖς τῶν Ἑλλήνων συμφοραῖς μετὰ τῶν αὐτοχείρων τοῦ φόνου, δεῦρο δ' ἐλθόντα τιμᾶσθαι, μηδὲ τῇ φωνῇ δακρῦειν ὑποκρινόμενον τὴν ἐκείνων τύχην, ἀλλὰ τῇ ψυχῇ συναλγεῖν. τοῦτο δ' ἑώρων παρ' ἑαυτοῖς καὶ παρ' ἐμοί, παρὰ δ' ὑμῖν οὐ. διὰ ταῦτ' ἐμ' ἐχειροτόνησαν καὶ οὐχ ὑμᾶς. καὶ οὐχ ὁ μὲν δῆμος οὕτως, οἱ δὲ τῶν τετελευτηκότων πατέρες καὶ ἀδελφοὶ οἱ ὑπὸ τοῦ δήμου τόθ' αἰρεθέντες ἐπὶ τὰς ταφὰς ἄλλως πως, ἀλλὰ δέον ποιεῖν αὐτοὺς τὸ περιδείπνον ὡς παρ' οἰκειοτάτῳ τῶν τετελευτηκότων, ὥσπερ τᾶλλ' εἴωθε γίνεσθαι, τοῦτ' ἐποίησαν παρ' ἐμοί. εἰκότως· γένει μὲν γὰρ ἕκαστος ἐκάστῳ μᾶλλον οἰκεῖος ἦν ἐμοῦ, κοινῇ δὲ πᾶσιν οὐδεὶς ἐγγυτέρω· ᾧ γὰρ ἐκείνους σωθῆναι καὶ κατορθῶσαι μάλιστα διέφερεν, οὗτος καὶ παθόντων ἃ μήποτ' ὄφελον τῆς ὑπὲρ ἀπάντων λύπης πλεῖστον μετεῖχεν. Λέγε δ' αὐτῷ τουτὶ τὸ ἐπίγραμμα, ὃ δημοσίᾳ προεἶλεθ' ἡ πόλις αὐτοῖς ἐπιγράψαι, ἴν' εἰδῆς, Αἰσχίνη, καὶ ἐν αὐτῷ τούτῳ σαυτὸν ἀγνώμονα καὶ συκοφάντην ὄντα καὶ μιαρὸν. Λέγε.

ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ.

Οἶδε πάτρας ἔνεκα σφετέρας εἰς δῆριν ἔθεντο
 ὄπλα, καὶ ἀντιπάλων ὕβριν ἀπεσκέδασαν·
 ἴμαρνάμενοι δ' ἀρετῆς καὶ δείματος† οὐκ ἐσάωσαν
 ψυχάς, ἀλλ' Αἴδην κοινὸν ἔθεντο βραβῆ,
 οὐνεκεν Ἑλλήνων, ὡς μὴ ζυγὸν ἀχένη θέντες
 δουλοσύνης στυγεράν ἀμφὶς ἔχωσιν ὕβριν.
 γαῖα δὲ πατρὶς ἔχει κόλποις τῶν πλεῖστα καμόντων
 σώματ', ἐπεὶ θνητοῖς ἐκ Διὸς ἦδε κρίσις·
 μηδὲν ἄμαρτεῖν ἐστὶ θεῶν καὶ πάντα κατορθοῦν
 ἐν βιοτῇ· μοῖραν δ' οὐ τι φυγεῖν ἔπορεν.

Ἀκούεις, Αἰσχίνη, [καὶ ἐν αὐτῷ τούτῳ] 'μηδὲν ἄμαρτεῖν ἐστὶ θεῶν καὶ πάντα κατορθοῦν'; οὐ τῷ συμβούλῳ τὴν τοῦ κατορθοῦν τοὺς ἀγωνιζομένους ἀνέθηκεν

δύναμιν, ἀλλὰ τοῖς θεοῖς. τί οὖν, ὦ κατάρατ', ἐμοὶ περὶ τούτων λοιδορεῖ, καὶ λέγεις ἃ σοὶ καὶ τοῖς σοῖς οἱ θεοὶ τρέψειαν εἰς κεφαλῆν;

Sok nagy jelentőségű rendszabályt határozott el és hajtott végre szerencsésen a város az én tanácsomra, Aischinés, s hogy nem feledkezett meg róla, jele az, hogy mikor mindjárt a gyászos esemény után választania kellett valakit, aki az elesettek fölött gyászbeszédet tartson, akármilyen szép hangod van, bizony mégsem téged választott, pedig te is a jelöltek közt voltál, sem Démadést, pedig ez fogalmazta a békét megkötő okiratot, sem Hégémónt, sem senki más közületek, hanem engem. Te meg Pythoklés persze mindjárt a szószerkekre léptetek, s én istenem, minő gorombán, milyen arcátlanul vádoltatok, szidalmaztatok akkor is, éppen úgy, mint most is teszed: de csak azt nyertétek velem, hogy a nép annál szívesebben engem választott. S hogy miért, azt ugyan te is nagyon jól tudod, de mindegy, megmondom én is: ismertek mind a kettőnket, az én buzgó hazafiasságomat is, mellyel a város ügyeit intéztem, meg a ti gázságotokat is, hogy amit boldogabb időkben esküdözve tagadtatok, azt nyíltan elismertétek akkor, mikor a haza bajba jutott: látva azt a hetykéséget, amellyel a közös szerencsétlenség idején véleményeteket nyilvánítottatok, megértették polgártársaitok, hogy régi ellenségeik vagytok ti, s akkor nyílt ellenségeiké váltatok. Azután meg úgy gondolkoztak, nem való, hogy olyan ember beszéljen az elesettek sírján, olyan ember magasztalja erőneyeket, aki egy földél alatt lakott, egy asztalnál ült és áldozott azokkal, akik a harcban velük szemben állottak; nem való, hogy az, aki ott a hellének balsorsát polgártársai gyilkosainak társaságában áldomással, dallal ünnepelte, ide visszatérve még kitüntetésben részesüljön. Nem olyan szónokot kívántak, aki színész módra, csupán szavával sirassa ama hősök balsorsát, hanem olyant, akinek szíve is átérezze a gyászt. Ezt azonban csak magukban és bennem találták, tibennetek pedig nem; ezért választottak engem, nem titeket. Így gondolkozott a nép, de nemcsak a nép, hanem a megholtak atyái és testvérei is, akiket a nép a gyászünnepe rendezésével megbízott: a halotti tort, melyet rendes szokás szerint a megholtak legközelebbi rokonánál kellett volna megtartaniuk, az én házamnál tartották meg. S helyesen tették; mert vér szerint kinek-kinek más-más közelebbi rokona lehetett nálam, de közösen együtt valamennyihez senki sem állott közelebb, mint én. Mert akit életben maradásuk és diadalmuk leginkább érdekelt, bizonyára az érezte át legjobban a gyászt együtt valamennyiük balsorsán, mely vajha ne érte volna őket soha! Olvasd föl neki ezt a feliratot, melyet városunk nyilvános határozattal íratott sírjukra. Hadd lássa abból is Aischinés, milyen esztelen, fekete lelkű rágalmozó ő!

FELIRAT

Messze hazájuktól ezek ádáz harcra kiszálltak,
S hátrált a haza bős ellene kardjuk előtt.
Küzdöttek, de Arés dühe nem kímélte meg éltük,

S Hadéstől kapták a diadalmi babért.
 Hellas szent ügyeért hullottanak el; nem akartak
 Túrni kemény nyakukon gyűlöletes rabigát.
 A honi föld fogadá hős hamvaikat kebelébe,
 Mert a halandókról Zeusnak e végzete dönt.
 Isten dolga csupán hiba nélkül célra vezetni
 Mindent; nem menekül ember a végzet elől.

Hallod-e, Aischinész? „Isten dolga csupán hiba nélkül célra vezetni mindent.” Eszerint hát nem a tanácsadónak áll hatalmában, hogy a harcosok célt érjenek, hanem csupáncsak az isteneknek. Miért szidalmazol hát engemet érte, te átkozott? Bár fordítanak vissza tenfejedre, s a tiedre az istenek mind, amit csak mondtál!

A halikarnassosi Dionysios tekintélye miatt a modern szakirodalomban 1928-ig általánosan elfogadott nézet volt, hogy a *Halotti beszéd* nem Démosthenés műve. A fiatal görög filológus, Jóannés Sykutris ugyanis ebben az évben publikálta máig mértékadó tanulmányát, amelyben az eredetiséggel kapcsolatos kérdést két sarkalatos lehetőségre szűkítette le: a ránk maradt beszédet vagy Démosthenés mondta és írta, tehát eredeti, vagy tudatos hamisításról van szó, a gyakorlat lehetősége kizárt. A két lehetőség valószínűségét egymással szembeállítva Démosthenés gondolatainak és nyelvhasználatának átfogó elemzésével egyértelmű eredményre jut: a beszéd eredeti.² Sykutris megállapításait érdemben nem tudta senki sem cáfolni.³ Azokat vagy lelkesen (Maas és Pohlenz) vagy a bizonytalanságot némiképp fenntartva (Clavaud), illetve tárgyilagosan elismerve (Canfora és Herrman) elfogadták.⁴ Bár az angolszász szakirodalomban előfordul, hogy (valószínűleg nyelvi akadályok miatt) tudomást sem vesznek róla, másodlagosan közvetített érvei beépülnek egy-egy tanulmányba (Worthington).⁵

Sykutrisnak a beszéd eredetisége mellett lényegre törően felsorakoztatott tételeit a kutatók inkább csak bővebben tudták kifejteni, újabb adalékkal kevésbé szolgáltak.⁶

² J. Sykutris: Der Demosthenische Epitaphios. Hermes 63 (1928) 241–258.

³ P. Treves: Apocriphi Demosthenici. Athenaeum XIV (1936) 153–174. Különösen 169, ahol a beszédet centónak titulálja.

⁴ P. Maas: Zitate aus Demosthenes' Epitaphios bei Lykurgos. Nachtrag zu dem Aufsatz von J. Sykutris. Hermes 63 (1928) 258–260; M. Pohlenz: Zu den attischen Reden auf die Gefallenen. SO 26 (1948) 46–74; R. Clavaud: Démosthène, Discours d'apparat (Épitaphios, Éroticos). Paris 1974. 20 skk. (a korábbi szakirodalom teljes bemutatásával). L. Canfora: Démosthène, Discours d'apparat (Épitaphios, Éroticos) by Robert Clavaud. Gnomon 49 (1977) 252–257; J. Herrman: The Authenticity of the Demosthenic *Funeral Oration*. AAHung. 48 (2008) 171–178.

⁵ I. Worthington: The Authorship of the Demosthenic Epitaphios. MH 60 (2003) 152–157; *uő*: Demosthenes, Speeches 60 and 61, Prologues, Letters. Austin 2006.

⁶ Bizonyos kivételt jelent Herrman (4. jegyz.), aki D. McCabe: The Prose-Rhythm of Demosthenes. New York 1981. mellőzött doktori értekezésének (Harvard) megállapítását eleveníti fel az egyéb novumot nem tartalmazó tanulmányában. McCabe megállapította, hogy a Démosthenés-corpuson elvégzett ritmusvizsgálatok is a beszéd eredetiségét igazolják.

Utóbbi teljesen érthető, mert a *Halotti beszéd* elemeivel összefüggésbe hozható újabb adatok, irodalmi szövegek nem kerültek elő. Az Archimédész-palimpszesztusból visszanyert új Hypereidész-beszédek, különösen a Dióndasz ellen elmondott védőbeszéd és az ahhoz kapcsolható testimoniumok azonban Sykutris megállapításait tovább erősítik. Ezen új, külső támpontok egyfelől a *Halotti beszéd szerzőjének* és Démostenésznek (Sykutris előtt vitatott) szellemi azonosságát, részben egy külső (Sykutris által óvatosan felvetett, majd Pohlenz által lelkesen támogatott) testimonium bizonyító erejét támasztják alá. Az alábbiakban ezeket mutatom be.

Hypereidész Dióndasz ellen elmondott politikai védőbeszédének részlete a *Halotti beszéd* eredetiségével kapcsolatban nyelvi szempontból (Démostenész szóhasználata és stílári megoldások stb.) nem nyújthat semmi újat. Azok a politikai kulcsfogalmak azonban, amelyek a *Halotti beszéd* és Démostenész egyéb beszédei között hidat képeznek, Hypereidész Kr. e. 334-ben elmondott beszédében (mintegy időben félúton a *Halotti beszéd* és Démostenész nagy védőbeszéde, a *Koszorú* [Kr. e. 330] megszületése között) is meghatározóak. Itt, ha úgy tetszik, egy (a *Halotti beszéd szerzőjétől* és Démostenésztől) független új forrás erősíti meg a Hypereidész és Démostenész gondolkodását összekötő kulcsfogalmakat, amelyek a *Halotti beszéddel* is teljesen összhangban vannak. Hypereidész tulajdonképpen Démostenész *Koszorú* című beszédének politikai alapelveit és a védelemben alkalmazott ellenérveit visszahangozza, egyszersmind hitelesíti azokat kettejük viszonylatában is (pontosabban fogalmazva fordítva, mert Hypereidész beszéde hangzott el korábban).

Tény, hogy a *Halotti beszéd* eredetisége mellett Démostenész beszédeiből Sykutris által érvként kiemelt alábbi gondolatok Hypereidész beszédében is meghatározóak. Hypereidész a maga korábbi javaslata védelmében (Démostenészt kívánta koszorúval elismertetni) gyakorlatilag Démostenész – és azzal azonosulva a saját – makedónellenes és a chairóneiai vereséggel közvetlenül összefüggő politikai álláspontját, általános nézeteit ismerteti és igazolja. A Hypereidész beszédét átható szellemiség (miként az a *Koszorú* beszédre is igaz) elsősorban a *Halotti beszéd* 18–24. fejezetében megfogalmazottakkal áll szoros rokonságban, ahol a szónok a lezajlott háborúról és a bekövetkezett békéről beszél. Hypereidész Dióndasz-beszédének és Démostenész *Koszorú*-beszédének áthallásait a Dióndasz-beszéd kritikai kiadásának testimoniumai tételesen tartalmazzák:⁷ (1) A vakszerencse, a τύχη meghatározó szerepe az emberi cselekedetben, különösen az ütközet kimenetelében. (2) Annak jelentősége, hogy az ellenség nem lépett attikai földre. (3) A görögség egészének szabadságát védelmezték az athéniak. (4) Bár korábban nem cselekedtek, másfelől érdekellentétek voltak, a közös harc előtt nem hánytorgatták fel sérelmeiket (μνησικακεῖν). Sykutris érvelését tehát, tudniillik ezek nem utánzatok, hanem valóban autentikus démosthenési gondolatok, Hypereidész tanúságával is meg erősíthetjük.

Sykutris tanulmányának végén, mintegy kitérőképpen, beszédeken kívüli, történetírói testimoniumot is felvet.

⁷ Horváth L.: Az új Hypereidész. Budapest 2015. 93 skk.

Óvatosan szeretnék csupán arra a szöveghelyre utalni, amely talán közvetetten a beszédünk eredetiségét támaszthatja alá. Azon a vitán, amelyen az athéni politikusok Alexandrosnak történő kiadatásával kapcsolatban maga Démosthenés is elszántan részt vett, Diodóros szerint (XVII, 15.2) Phókión a következőket mondta: δειν τοὺς ἐξαιτουμένους μμηῆσαι τὰς Λεῶ κόρας καὶ τὰς Ὑακινθίδας καὶ τὸν θάνατον ἐκουσίως ὑπομεῖναι ἔνεκα τοῦ μηδὲν ἀνήκεστον παθεῖν τὴν πατρίδα. Az, hogy mindez az érintett szónokok egyik nyilatkozatával kapcsolatban hangzott el, Phókión szellemes stílusából következhet. Könnyen adódik a feltevés, hogy mindazt a Halotti beszéd 27. és azt követő fejezeteire vonatkoztassuk. A mitológiai példák azonban túlságosan is bevettek voltak ahhoz, hogy bárki a feltételezésnél tovább merészkedjen.⁸

Max Pohlenz, Sykutris munkásságának méltatója húsz év múlva továbbgondolta és bővebben kifejtette ezt a felvetést is.

Voltaképpen egyáltalán nem könnyű belátni, vajon a kiadatásról szóló vitában az öreg, tapasztalt Phókiónnak minden különösebb ok nélkül épp ezek a távoli példák jutottak volna az eszébe. Ezzel szemben igen hatásos fegyverré vált a kijelentés, ha azzal Démosthenésre támadt rosszindulatúan, tudniillik az ősről nem csak nagy szavakat kell mondani, hanem a példájukat is követni kell.⁹

Hypereidés Dióndas elleni beszéde, a tény, hogy a fent idézett testimonium azzal is szorosan összeköthető, ebben az esetben is a *Halotti beszéd* eredetiségének – ezen kívül – lehetséges bizonyítékát erősíti. A tágabb összefüggés ismeretében juthatunk erre a megállapításra. (A részletet Hypereidés beszédének keltezése szempontjából másutt hosszan elemeztem.¹⁰)

Diodóros (XVII, 15) hosszú leírása szerint Kr. e. 335-ben a Thébait leromboló makedón királyhoz küldött első, félresikerült athéni követséget követően a feszültség óriási

⁸ Sykutris: i. m. (2. jegyz.) 257, 1. jegyz.: „Nur zögernd möchte ich auf eine Stelle hinweisen, die vielleicht indirekt die Echtheit unserer Rede stützen dürfte. Bei der Debatte über die Auslieferung der athenischen Staatsmänner an Alexander, an der D. lebhaften Teil nahm, sagte Phokion nach Diodor 17, 15, 2 δειν τοὺς ἐξαιτουμένους μμηῆσαι τὰς Λεῶ κόρας καὶ τὰς Ὑακινθίδας καὶ τὸν θάνατον ἐκουσίως ὑπομεῖναι ἔνεκα τοῦ μηδὲν ἀνήκεστον παθεῖν τὴν πατρίδα. Dass das in Bezug auf eine Äußerung der betreffenden Redner gesagt worden ist, ergibt sich aus Phokions witziger Redensart; die Vermutung liegt nahe, es auf Epitaph. 27 ff. zu beziehen. Jedoch waren diese mythologischen Exempel zu üblich, als dass man wagen dürfte, über eine Vermutung hinauszugehen.”

⁹ Pohlenz: i. m. (4. jegyz.) 64: „In der Tat ist garnicht abzusehen, wie der alte Haudegen Phokion bei der Verhandlung über die Auslieferung ohne besonderen Anlass gerade auf diese fernliegenden Beispiele verfallen sein sollte. Zur wirkungsvollsten Waffe wurde der Ausspruch dagegen, wenn er damit Demosthenes boshaft vorrückte, es gelte nicht nur große Worte über die Ahnen zu machen, sondern auch nach ihrem Vorbild zu handeln.” Clavaud: i. m. (4. jegyz.) 36 egyértelműen Démosthenés hatásának tulajdonítja Phókión szavait.

¹⁰ Horváth: i. m. (7. jegyz.) 22 skk.

volt a népgyűlésen. „Alexandros követei” valószínűleg azonosak lehetnek a Démadés vezette korábbi athéni küldöttség tagjaival.

Μετὰ δὲ ταῦτα εἰς τὰς Ἀθήνας ἐξαπέστειλε τοὺς ἐξαιτήσοντας τῶν ῥητόρων δέκα τοὺς κατ’ αὐτοῦ πεπολιτευμένους, ὧν ὑπῆρχον ἐπιφανέστατοι Δημοσθένης καὶ Λυκούργος. συναχθείσης οὖν ἐκκλησίας καὶ τῶν πρεσβευτῶν εἰσαχθέντων εἰς τὸ πλῆθος ὁ μὲν δῆμος ἀκούσας τῶν λόγων εἰς πολλὴν ἀγωνίαν καὶ ἀπορίαν ἐνέπεσεν. ἅμα μὲν γὰρ ἔσπευδε τὸ τῆς πόλεως ἀζίωμα τηρεῖν, ἅμα δὲ διὰ τὴν Θηβαίων ἀπώλειαν ἐκπεπληγμένος τὸ δεινὸν περίφοβος καθειστήκει, νοουθετούμενος τοῖς τῶν πλησιοχώρων ἀτυχήμασι. πολλῶν δὲ λόγων γινομένων κατὰ τὴν ἐκκλησίαν Φωκίων μὲν ὁ χρηστός, ἀντιπολιτευόμενος τοῖς περὶ τὸν Δημοσθένην, ἔφη δεῖν τοὺς ἐξαιτουμένους μιμήσασθαι τὰς Λεῶ κόρας καὶ τὰς Ὑακινθίδας καὶ τὸν θάνατον ἐκουσίως ὑπομεῖναι ἔνεκα τοῦ μηδὲν ἀνήκεστον παθεῖν τὴν πατρίδα καὶ τὴν ἀνανδρίαν καὶ δειλίαν ὠνειδίξει τῶν μὴ βουλομένων ὑπὲρ τῆς πόλεως τελευτᾶν· ὁ δὲ δῆμος τοῦτον μὲν τοῖς θορύβοις ἐξέβαλε, προσάντως ἀκούων τοὺς λόγους, Δημοσθένους δὲ λόγον πεφροντισμένον διελθόντος ὁ δῆμος εἰς συμπάθειαν τῶν ἀνδρῶν προαχθεὶς φανερὸς ἦν σώζειν βουλόμενος τοὺς ἄνδρας.

Ezt követően küldöttséget menesztett [ti. Alexandros] Athénba, hogy követeljék az ellene politizáló tíz szónok kiadatását. A leghíresebbek köztük Démosthenés és Lykurgos voltak. Miután összegyűlt a népgyűlés és bevezették a követeket, a beszédek hallatán a népet tehetetlen kétségbeesés fogta el. Mert a város méltóságát is szerették volna megőrizni, de Thébai szörnyű pusztulása miatt a bénító félelem is eltöltötte őket; szomszédaiak balsorsa kellő figyelmeztetést jelentett. *A hosszú népgyűlési vita közepette Phókión, a derék, a Démosthenés-kör politikai ellenfele, azt mondta, hogy a kiadatásra váró politikusoknak Leós lányai és a Hyakinthidák példáját követve önként kell vállalniuk a halált, nehogy valamilyen jóvátételletlen csapás érje a hazát, majd pedig azoknak a semmirekellő gyávaságát ostorozta, akik nem akarnak a városért meghalni.* A népgyűlés azonban ellenszenvvel hallgatta érveit és lehurrogta őt, majd miután Démosthenés elmondta gondosan szerkesztett beszédét, rokonszenv ébredt a politikusok iránt, és nyilvánvaló volt, hogy a nép meg akarja menteni őket.

A javaslat ellen talán maga Hypereidés is fölszólalt.¹¹ Végül sikerült megnyerni Démadést, hogy közvetítsen, és belátása szerint fogalmazza meg azt a határozatot, amely egyszerűen menti meg a politikusokat és felel meg a makedón király elvárásainak.

ἐπὶ τελευτῆς δὲ Δημάδης, πεπεισμένος ὑπὸ τῶν περὶ Δημοσθένην, ὧς φασι, πέντε ταλάντοις ἀργυρίου, συνεβούλευε μὲν σώζειν τοὺς κινδυνεύοντας, παρανέγνων δὲ ψήφισμα γεγραμμένον φιλοτέχνως· περιεῖχε γὰρ παραίτησιν τῶν ἀνδρῶν καὶ

¹¹ *Vita X Or.* 848 E. καὶ περὶ τῶν στρατηγῶν ὧν ἦται παρ’ Ἀθηναίων ἀντεῖπε [...] καὶ περὶ τῶν τριήρων.

ἐπαγγελίαν τοῦ κολάζειν κατὰ τοὺς νόμους, ἂν ὧσιν ἄξιοι τιμωρίας. ὁ μὲν οὖν δῆμος ἀποδεξάμενος τὴν ἐπίνοιαν τοῦ Δημάδου τό τε ψήφισμα ἐκύρωσε καὶ τὸν Δημάδην μεθ' ἐτέρων ἀπέστειλε πρεσβευτὴν πρὸς τὸν βασιλέα, δοῦς ἐντολὴν καὶ περὶ τῶν Θηβαίων φυγάδων ἀξιῶσαι τὸν Ἀλέξανδρον συγχωρῆσαι τῷ δήμῳ τοὺς πεφευγότας Θηβαίους ὑποδέχεσθαι. ὁ δὲ Δημάδης πρεσβεύσας καὶ τῆ τοῦ λόγου δεινότητι πάντα κατεργασάμενος ἔπεισε τὸν Ἀλέξανδρον ἀπολῦσαι τοὺς ἄνδρας τῶν ἐγκλημάτων καὶ τᾶλλα πάντα συγχωρῆσαι τοῖς Ἀθηναίοις.

Végül Démadés, miután – mint mondják – Démosthenés barátai őt ezüst talantonnal meggyőzték, azt javasolta, hogy mentsék meg a bajba került politikusokat, majd felolvasott egy körmönfontan (φ ι λ ο τ ε χ ν ω ζ) szerkesztett határozatot: a politikusok kegyelmi kérvénye mellett ugyanis a törvény szerinti büntetés ígérete is benne volt, már amennyiben azok büntetésre méltók. A nép Démadés tervét üdvözölve a határozati javaslatot megerősítette, és másokkal együtt elküldte őt a királyhoz. A követutasításban benne volt az is, hogy vegyék rá Alexandrost: engedje meg a népnek a thébai menekültek befogadását. Démadés szónoki képességeinek köszönhetően mindent elért a követségben, rávette Alexandrost, hogy a politikusokat mentse fel a vádak alól, és minden egyebet is engedélyezzen az athéniaknak.

Minden bizonnyal Diodóros beszámolójával hozható összefüggésbe Hypereidésnek a Dióndas elleni beszédben elkeseredett gúnnyal, általánosságban megfogalmazott helyzetleírása. Démadés megszarolja a népet: ha nem fogadják el határozati javaslatának szavait, nem hajlandó segíteni, elmegy a városból (Hyp. *Dion.* 22. 175^r 8–16).

ἀλλά, οἶμαι, τὰ πράγματα τῆι πόλει οὕτως νῦν περιέστηκεν, ὡς οὐκ ἂν ἐβουλόμην. ἐπεὶ τίς οὐκ ἂν ἀλήσειεν, ὅταν ἐν τῆι ἐκκλησίαι ὑμῶν κελευόντων ἀπαλεῖψαι τι τῶν γεγραμμένων μὴ ἐθέληι Δημάδης – ἄλλο γράψουσιν αὖ ὑμῖν φήσει ἀπίεναί ἐκ τῆς πόλεως – παρελθὼν δέ τις τῶν κοινωνῶν αὐτοῦ εἴπηι ὅτι ὑμεῖς, ὡς ἂν ἔχη, ψηφιεῖσθε ταῦτα, ὅπως ἂν δουλείαν ὑπάγειν ὑπὸ Δημάδου ἔχητε.

De most – belátom – nyomorult helyzetben van városunk – azt kívánnám, bár ne így volna. Hiszen ki ne keseredne el látva, hogy a népgyűlésen akárhányszor követelitek: előterjesztése szövegéből húzzon ki valamit, Démadés nem hajlandó megtenni – ha pedig netán mást készültök javasolni, kijelenti, elmegy a városból –, majd előáll valamelyik bennfentese és előadja: úgy, ahogy van, szavazzátok meg, hogy alkalmatok lehessen Démadés segítségével rabigába hajtani a fejeteket.

A Hypereidés-beszéd keltezésével összefüggésben vizsgált testimonium a datálásra vonatkozó egyéb megállapítások alapján is hitelesnek tűnik. Mindez a *Halotti beszéd* eredetiségével kapcsolatban arra enged következtetni, hogy Diodóros forrása vagy forrásai részletekbe menően pontosan tudósítottak a drámai népgyűlésről, amely Kr. e.

335-ben, Thébai lerombolása után zajlott le. Phókión valóban úgy fogalmazott, miként az Diodórosnál szerepel, és az alkalom jelentőségéhez mérhető a megválasztott gondolat. Egyetérthetünk tehát Pohlenz felvetésével, hogy ennek a fogalmazásnak ilyen kiélezett helyzetben csak akkor van jelentősége, ha az tudatosan megválasztott eszközként a keresett célpont ellen irányul. Ez pedig valóban nem más, mint a leginkább érintett Démosthenés, akit a nép talán épp Phókión és társainak túlzásai és nem utolsósorban saját védőbeszéde miatt mentett meg, azaz nem adott ki Alexandrosnak. (Hasonló gondolatot fogalmaznak meg Démosthenés Koszorú-beszédének fent idézett [285. fejezet] bevezető sorai: azzal, hogy Démosthenés ellenfelei – Aischinés és Pythoklés [Phókión követője] – ádázul támadták őt, és meg akarták fosztani attól, hogy ő tartsa a halotti beszédet, a népből visszatetszést keltettek, és végül mégis őt szavazták meg.)

A Démosthenés *Halotti beszédébe* foglalt „phylé-katalógus” (27 skk. fejezetek) élénken élhetett a három évvel korábbi hallgatóság, Athén apraja-nagyja emlékezetében. Démosthenés beszédének ugyanis – a kötelező műfaji elemek és toposzok mellett – ez a legmarkánsabb újítása, amely más halotti beszédekben nem fordul elő. Asyndetikus, felsorolás jellege, szónoki értelemben vett dísztelensége indította a modern kritikusokat arra, hogy a halikarnassosi Dionysios nyomán a beszéd eredetiségét végképp elvesseék. Mi tagadás, valóban ez a szakasz a beszéd legkevésbé megnyerő része, már-már iskolai gyakorlatnak tűnik. (Személyes benyomásom az, hogy a rendkívül nehéz politikai és emberi helyzetbe került Démosthenés – elvégre épp a saját kudarcba fulladt politikájának áldozatai felett mondta a beszédét – a kényesebb témák mellőzése érdekében, egyszerűen időkitöltésnek alkalmazta a semmitmondónak tűnő felsorolást.) Sykutris ugyanakkor meggyőzően hangsúlyozza, hogy a phylék az athéni sereg egy-egy egységét alkották, és a katonák csontjait összetartozásuknak megfelelően tíz λάρναξ-ban egyesítették. Talán az adott mondatoknál az adott phylé koporsójához fordulva beszélt. Ráadásul a phyléket a hivatalos, állami sorrendet követve sorolja, és nem az irodalmi szövegekben mindenhol másutt jelenlévő, ettől eltérő hagyományt követi. Ez is azt bizonyítja, hogy a szerző jól ismerte az athéni viszonyokat, és nem irodalmi segédkönyvből dolgozott. Az olymposi istenek nevének elhallgatása is arra vall, hogy a beszéd valóban a temetésen hangzott el, és nem hamisítvány.¹² Hozzátehetjük, hogy a phylék képviselői és Démosthenés közötti szoros kapcsolatra utal maga a szónok is a Koszorú-beszéd fenti idézett helyén, ahol arról beszél, hogy a halotti tort – a szokásoktól eltérően – nála tartották meg.¹³ Phókiónnak a beszéd és később az abban foglaltak iránti megkülönböztetett figyelmére utalhat az is, hogy a Démosthenés megválasztását Kr. e. 338-ban leghevesebben támadó Pythoklés mindhalálig Phókión híve volt, egészen Kr. e. 318-ban bekövetkezett kivégzésükig.¹⁴

¹² *Sykutris*: i. m. (8. jegyz.) 246.

¹³ A halotti torról pontos adataink nincsenek. Lásd *D. C. Kurtz – J. Boardman*: *Thanatos. Tod und Jenseits bei den Griechen*. Mainz am Rhein 1985. 175 sk.

¹⁴ *J. Engels*: *Pythokles*. In: NP X. 670. Stuttgart – Weimar 2001. *H. Wankel*: *Demosthenes Rede für Ktesiphon über den Kranz II*. Heidelberg 1976. 1220 sk. bizonytalan az azonosításban.

A feltevés tehát, hogy Phókión Kr. e. 335-ben Démosthenés „fejére olvassa” saját, a *Halotti beszédben* hangzatosan elmondott, korábbi szavait, és ezzel próbál gyilkos hatást elérni a kiadatási vitában, a fentiek alapján igen közel állhat a valósághoz. Mindez pedig azt az érvrendszert erősíti, hogy a *Halotti beszéd* valóban eredeti, és Démosthenés a szerzője.

Kétségtelen, hogy ez a beszéd valóban különbözik Démosthenés valamennyi ismert szónoklatától, az egybeült alkalmazott igen gazdag retorikai eszköztártól. A szónok itt merőben eltérő stílust választott? – teszi fel a kérdést Sykutris. Igen, kevésbé használta az alakzatokat, bár nem zárta ki azokat teljesen. Mi a valószínűbb – kérdezi ismét Sykutris –: Démosthenés igazodott a műfaj követelte szabályokhoz, vagy egy hamisító Démosthenésnek adta ki magát, és lemondott a rá jellemző *deinotés* csillogtatásáról?

FÜGGELÉK

Démosthenés: Halotti beszéd

(1) Miután városunk úgy döntött, hogy háborús hőseinket, akik ebben a sírban fekszenek, állami tisztességgel kell eltemetni, és engem bízott meg, hogy a hagyományos beszédet elmondjam felettük, nyomban azon elmélkedtem, miként kaphatnak illő dicséretet. Hiába forgattam és kerestem azonban magamban a halottakhoz méltó szavakat, rájöttem, hogy ez lehetetlen. Azok ugyanis, akik a mindenkibe beleszületett életöszönt elfojtva inkább kívánták a dicső halált, semmint Hellas nyomorult látványát megélik, nem kétség, olyan dicsőséget hagytak maguk után, amely szavainkkal kifejezhetetlen. (2) Úgy gondolom tehát, hogy az egykor itt, előttem szólókhoz hasonlóan kell beszélnem. Lám, városunknak a háborúban elesettek iránti megkülönböztetett figyelme sok egyéb mellett kiváltképp ebből a törvényből látható, amelynek alapján az állami temetésekre szónokot választ. Mivel jól tudja, hogy a hősök szemében a vagyon és az életörömök mit sem jelentenek, ezzel szemben minden igyekezetükkel a dicsőségre és az elismerésekre vágyanak, úgy gondolták, olyan szavakkal kell őket megtisztelni, amelyek leginkább kifejezik mindezt, így a hírnév, amelyet életükben szereztek, halálukban is adassék meg nekik. (3) Bizony, ha csupán a dicsőségükre való vitézséget látnám bennük, azt magasztalva nem is beszélnék egyebekről tovább, mivel azonban valamennyiükre igaz, hogy származásuk előkelő, neveltetésük tisztas, életük pedig nemesen becsvágyó volt, amelyek miatt méltán kiváló emberek voltak, röstelleném, ha valamit említetlenül hagynék ezek közül. Nemzetségük gyökereitől kezdem tehát beszédemet. (4) E férfiak nemes származása ugyanis ősidők óta minden ember számára kétségbevonhatatlan tény. Mert nem egyenként és nem apáik vagy felmenőik nemzetségéig lehet csupán származásukat nyomon követni, hanem – jól tudja a világ – mindannyian e közös haza gyermekei,

ennek a földjéből sarjadtak.¹⁵ Egyes-egyedül ők azok, akik azt a földet népesítették be, amelyből születtek, és ezt a földet adták át utódaiknak. Méltán élhetnek tehát a hasonlattal, hogy a városokba érkező betelepülők, akiket a városok polgár névvel illetnek, amolyan lelencek, az athéniak viszont e hon törvényes ivadékaiként hazájuk polgárai. (5) Úgy vélem, az embereknek életet adó termények sem véletlenül jelentek meg először nálunk, hanem e mindenkit felemelő nagy jótétemény egyben kétséget kizáróan bizonyítja, hogy e föld őseink szülőanyja. Mert minden szülő önnön természetere szerint rögtön táplálékot is ad születő gyermekének, e föld pedig épp ezt tette.¹⁶

(6) Nos hát, e férfiak ősei ilyen származással büszkélkedhetnek az idők végezetéig. Vitézségük és számtalan erényük megannyi bizonyosságát azonban nem szeretném elmondani, mert félek, beszédem illetlenül hosszúra nyúlna. Olyasmikről próbálok hát tömören szólni, amiket még e tettek ismerői előtt is érdemes felidézni, azoknak pedig, akik most hallják először, nagyszerű lesz hallani. Követésre sarkálló ragyogó tettekről, melyek hallatán senkit nem zavar egy beszéd hosszúsága. (7) Mert korunk nemzedékének elődei, nagyapáink és előttük élt őseink, kiket olyan nevekkel illettek, amelyek nemzetségükhöz kötődnek,¹⁷ soha senkit, sem hellént, sem barbárt nem bántottak, mindig minden derék emberrel szemben rendületlenül igazak voltak, de mikor magukat védték, számos dicső győzelmet arattak.¹⁸ (8) Lám, az amazonok ellenük vonuló népét úgy megfutamították,¹⁹ hogy azok a Phaision túlra menekültek, Eumolpos és a többi támadó seregét pedig nemcsak a saját, de a többi hellén földjéről is rendre elűzték,²⁰ pedig azok közül, akik előttünk nyugatra laktak, senki sem merete vagy tudta megállítani őket. Igen, őseink a másokat megmentő Héraklés gyermekeinek megmentői, e nevet akkor kapták, mikor e fiúk Eurystheus elől menekülve hazánk földjén kerestek oltalmat.²¹ Sőt, mind ezen és még számtalan dicső tettük koszorújaként az elhunytak meggyalázását sem túrték, amikor Kreón megpróbálta megakadályozni a Thébai ellen fölvonult Hetek eltemetését.²² (9) Nos, a mítoszokká nemesült tettek közül sokat elhagytam, és csak ezekről emlékeztem meg, hiszen mindegyikről számos ragyogó beszéd szól, jól tudjuk, eposz-

¹⁵ Hagyományos utalás az athéniak autochtón származására. Minden halotti beszéd kötelező eleme: Thuk. 2.36; Lys. 2.47; Plat. *Men.* 237b–c; Hyp. 6.7., illetve Dem. 18.205.

¹⁶ A mítosz szerint, amikor Athéné és Poseidón a városért vetélkedtek, Athéné az olajfa teremtésével győzedelmeskedett. Démétér, a gabona istennője a terményt Eleusisban adta át az emberiségnek.

¹⁷ Kleisthenés reformját követően az athéniak neve saját megnevezésük mellett apjuk és démosuk nevéből állt. Bevett gyakorlat volt, hogy a fiúk nagyapjuk nevét viszik tovább.

¹⁸ Közismert példák következnek, lásd Lys. 2.4–16; Isokr. 4.55–58, 68–70; Plat. *Men.* 239a.

¹⁹ Plut. *Thes.* 26–27 szerint az amazonok bosszút akartak állni Théseuson, mert az athéni király segített Héraklésnek, hogy Hippolyté királynő övét elrabolja. Három hónapig ostromolták a várost, míg Théseus megegyezett velük.

²⁰ Eumolpos, Poseidón fia Thrákiából támadta meg Görögországot, és egészen Eleusisig jutott, ahol Erechtheus ölte meg az ütközetben.

²¹ A dórok Héraklés fiaira vezették vissza származásukat. Peloponnésosi bevonulásukat Eurystheus eleinte visszaverte, de később sikerrel jártak.

²² Kreón, Thébai királyának tilalmára utal, amellyel megakadályozta a város alatt elesett hősök eltemetését. Théseus segített az oltalomkereső feleségeknek (lásd Euripidés *Oltalomkeresők* című drámáját).

és drámaköltők, lírai verselők, de még prózáírók is gyakran választják e tetteket alkotásuk tárgyává. Immáron azokról fogok beszélni, amelyek dicsőség dolgában jottányit sem maradnak el ezektől, de az idő közelsége miatt még nem emelkedtek a mítoszok közé és nem kerültek be a halhatatlan hőstettek rendjébe. (10) Róluk, akik egymagukban, szárazon és vízen egyaránt kétszer verték vissza egész Ázsiának ellenük felvonult seregét, és saját életük kockáztatásával minden hellén üdvének védelmezői lettek. Elmondták már mások is előttem mindazt, amit mondani készülök, mégsem szabad azonban most sem a méltó és valóban igazságos dicsérettől e férfiakat megfosztanunk. Mert abban még a Tróját megvívóknál is méltán különbnek tarthatjuk őket, hogy míg ők, egész Hellas színe virága, tízévnnyi ostrom után is csupán keservesen tudták Ázsia parányi szegletét bevenni, (11) emezek egyes egyedül az egész szárazföldről áradó, mindent maga alá gyűrő sereget nemcsak visszaverték, de még a másokon elkövetett bűneiket is megtorolták. (11) Mindezekeken felül a görögök egymás közötti túlkapásait is rendre megakadályozták, nem hátráltak meg, bármilyen megpróbáltatás is adódott, amelyik oldalon az igazság volt, ott sorakoztak fel, míg az idők folyamán el nem értünk korunkig.

(12) Senki se gondolja azonban, hogy azért soroltam ezeket a tetteket, mert zavarban vagyok, mit is mondjak halottaink egyes cselekedeteiről, mert mondandóm megválasztásában lehetnék bár a föld legügyetlenebb szónoka, dicsőségük önmagában rámutat mindarra, amit kézenfekvő módon és könnyűszerrel el lehet mondani. Nem, tudatosan választottam, hogy beszédemben nemes származásukról és őseik legdicsőbb tetteiről megemlékezve térek majd gyorsan át az ő tetteikre, hogy, miként közös töről fakadtak, éppúgy a magasztalásukat is közössé tegyem. Azt gondolom ugyanis, hogy mindkét nemzedéknek egyaránt az lehet a legkedvesebb elismerés, ha egymás dicsőségében nemcsak származásukkal, hanem felmagasztalásukkal is osztozhatnak.

(13) Itt azonban röviden meg kell szakítanom mondandómat, és mielőtt bemutattánám e férfiak tetteit, a sírnál jelenlévő idegenek jóindulatáért is esedeznem kell.²³ Mert ha arra kaptam volna megbízást, hogy költségeket vállaljak, vagy akár lovas vagy atlétikai versenyek fényes lebonyolítását biztosítsam, minél buzgóbban és bőkezűbben készíteném elő mindezt, annál inkább ismernék el, hogy illőn cselekedtem. Mivel azonban arra választottak, hogy beszédem magasztaljam ezeket a férfiakat, ha nem nyerem meg a hallgatóság rokonszenvét, féltő, hogy buzgalmamban épp az ellenkezőjét érem el annak, amit kell. (14) Mert a vagyon és a gyorsaság és az erő és minden ezekhez hasonló önmagukban biztosítják az előnyöket birtokosaiknak, és akiknek ezek megadatnak, győzedelmeskednek általuk akkor is, ha a többiek közül senki nem támogatja őket. A meggyőző beszédhez azonban nélkülözhetetlen a hallgatóság jóindulata, mert azzal még a középserű szónoklat is elismerést és hálát szerez, anélkül azonban akár a legcsodálatosabb szavak is megütközést kelthetnek.

(15) Lám, bár sok mindent tudnék mondani, amiért méltán dicsőíthetnénk tetteiket, mihelyt magam elé idézve belefognék, elbizonytalanodom, vajon melyikkel kezdem, mert az összes egyszerre tör föl bennem, és így megnehezítik a választást. Így hát

²³ Metroikosok és idegenek is részt vehettek az állami temetésen (lásd Thuk. 2.34.4 és 2.36.4).

beszédemet mégiscsak ugyanúgy próbálom rendezni, miként az ő életük sora is volt. (16) Mert ők kezdettől fogva neveltetésük minden területén kitűntek, életük minden szakaszában a megfelelő dolgokkal foglalatoskodtak, és mindazoknak elnyerték tetszését, akiknek kell: szüleiknek, barátaiknak és rokonaiknak. Bizony, szinte a lábuk nyomát keresve most szeretteik és barátaik emlékezete minden pillanatban sóvárogva követi őket, emlékek sorát idézik fel, ahol megélték kiválóságukat. (17) Miután pedig férfikorba léptek, nemcsak polgártársaikkal, hanem az egész világgal megismertették jellemüket. Mert igenis minden erénynek nagyon is van kiindulópontja: a belátó értelem, és betetőzése: a bátorság; az egyikkel mérlegelünk, hogy mit kell tenni, a másikkal érvényesítjük azt. Ők mindkettőben egyaránt magasan kiemelkedtek. (18) Mert ha a görögöket fenyegetve valamilyen közös veszedelem kezdett kibontakozni, ők voltak az elsők, akik előre látták, és gyakran ők buzdítottak mindenkit az önvédelemre, lám, mindez a helyesen mérlegelő értékítélet bizonyítéka. És bár a görögök hitványsággal vegyes ostobasága, amikor még könnyedén meg lehetett volna akadályozni mindent, vagy fel sem ismerte vagy szándékosan hátrította a dolgokat, ennek ellenére, mikor végre hallgattak a szóra és készen álltak megtenni, amit kell, ezek a férfiak nem méltatlankodtak, hanem az ügy élére állva mindent odaadóan biztosítottak, katonákat, pénzt és szövetségeket, felvállalták a küzdelmet, amelyben életüket sem kímélték.²⁴ (19) Valahányszor ütközetre kerül sor, az egyik fél szükségképpen veszít, a másik pedig győz. Mégsem átallok kimondani, hogy véleményem szerint azok, akik a két oldalon a csatasorban esnek el, nem a vereségben, hanem kölcsönösen a győzelemben osztoznak. Mert a győzelem az élők között dől el, ahogy a sors éppen akarja, de amivel ehhez kinek-kinek hozzá kellett járulnia, azt a csatasorban kitartók megtették. Ha pedig halandó voltuk miatt elérte őket a végzet, a vakszerencse miatt történt velük mindez, nem az ellenség törte meg a lelküket.²⁵ (20) Mindemellett úgy gondolom, azt, hogy az ellenség nem tört be területünkre, a meggondolatlanságuk mellett elsősorban a férfiak helytállásának köszönhetjük, mert azok, akik ott megütköztek velük, egytől egyig megismerték őket, és ezért nem akartak ismét harcolni a rokonaikkal, sejtették, hogy hasonló lelkületű férfiakkal kerülne szembe és bizony nem könnyű ugyanolyan szerencsével járni. Hogy ez így van, a létrejött béke is fényesen bizonyítja: mert nem lehet sem igazabb, sem nemesebb okát találni, csakis azt, hogy az elesettek vitézségét csodálva az ellenség vezére inkább akart a rokonaik barátja lenni, semmint hogy az egész ügyet ismét kockára tegye. (21) Bizony azt is gondolom, ha valaki megkérdezné az ellenség sorkatonáit, vajon minek tulajdonítják a győzelmet: saját vitézségüknek vagy a kiszámíthatatlan és forgandó szerencsének, illetve vezérük tapasztalatának és bátorságának, egyik sem lenne olyan elvetemült és arcátlan, hogy magának tulajdonítsa a sikert. Mert bizony ott, ahol akarata szerint a mindenség ura, az istenség végzett, mindenki mást fel kell menteni a hitványság alól:

²⁴ Démosthenés másutt is sokat hangoztatott gondolatai az athéniai hanyag nemtörődomségéről (lásd Dem. 18.19–20, 62).

²⁵ Démosthenés politikai szövetségeseinek, így Hypereidésnek is visszatérő gondolata a vakszerencse meghatározó szerepéről (lásd Dem. 18.194, 207–208, 253–255, 303, 306; Hyp. *Dion.* 3 sk. és 18.).

mert emberek. [Azzal kapcsolatban pedig, hogy az ellenség vezére felülmúlta parancsnokainkat, igazán méltánytalan lenne bármelyik fél közkatonáit felelősnek tartani.] (22) De ha van mégis valaki az emberek között, akit hibáztathatunk, akkor az a thébai vezérkar – a jogos szemrehányás nem a thébai és az athéni katonákat illeti –, mert töretlen és kérlelhetetlen lelkületű, dicsőségben becsvágyó haderőt irányítottak, de nem tudtak élni egy adottsággal sem. (23) Nos, ezekkel kapcsolatban ki-ki egyéni belátása szerint vélekedhet, az azonban kivétel nélkül minden halandó ember számára egyértelmű, hogy egész Hellas szabadsága ezeknek a férfiaknak a lelkében élt, mert miután a végzet elveszejtette őket, többé már senki nem állt ellen. De ne fukarkodjunk a szavakkal, az az érzésem, ha valaki azt állítaná, hogy ezeknek a férfiaknak a vitészsége volt Hellas lelke, igazat mondana. (24) Mert mihelyt otthont adó testükből távozott a lelkük, Hellas méltósága is megsemmisült. Talán olybá tűnhet, erős túlzással élek, mégis ki kell mondanunk: mintha valaki a teremtett világból a fényt kiragadva keserves nyomorra változtatná egész hátralevő életünket, éppúgy e férfiak halálával sötét és komor gyalázatba süllyedt a görögség teljes korábbi dicsősége.²⁶

(25) Igen, bizonyosan sok minden miatt voltak ilyenek, de az államformánk is meghatározó volt kiválóságukra. Mert a kevesek uralma félelmet ültet ugyan a polgársaiba, de szégyenérzetet nem plántál beléjük, így hát valahányszor eljön a háborúk ideje, mindenki gyorsan a maga bőrére menti, mert pontosan tudja, ha urait ajándékokkal vagy bármilyen más szolgálattal lekenyerezi, alig-alig neheztelnek rá a továbbiakban. (26) A népuralom azonban sok más, szép és nagyszerű vívmány mellett, amelyekhez minden józan embernek igazodnia kell, az igazságban gyökerező szólás szabadságát is biztosítja, nem lehet az igaz kimondását elhárítani. A gaztettek elkövetői pedig nem tudnak mindenkit lekenyerezni, és a gyalázatukat nyíltan kárhóztató sem egymagában támadja őket: mert bizony azok is, akik maguk egyáltalán nem gyalázkodnak, örömmel hallgatják, ha valaki más megteszi helyettük. Ettől mindenki méltán tart, és a gyalázzal járó szégyenérzet miatt a közelítő ellenség veszedelmével szemben állhatatosan kitartanak, inkább választják a halált, mint a hitvány életet.

(27) Nos, mindaz, ami minden itt fekvő férfit együttesen a dicső halál vállalására sarkallt, elhangzott: származás, neveltetés, nemes cselekedetek gyakorlása, alkotmányunk alapjai. Immár arról fogok beszélni, hogy phylénként mi volt az, ami rettenthetlen férfivá tette mindegyiküket.²⁷ Az Erechtheis phylé tagjai valamennyien jól tudták, hogy névadójuk, Erechtheus a haza megmentésére lányait, akiket Hyakinthidáknak

²⁶ Vö. Arist. *Rhet.* I.7, 3.10, ahol Periklés halotti beszédéből idéz (Thukydidesnél nem maradt ránk): „az évből elragadták a tavaszt”.

²⁷ A korábbi négy phylét Kleisthenés szervezte át úgy, hogy a tíz újonnan kialakított egység különböző földrajzi adottságokkal rendelkező területeket fogott össze (lásd *Ath. Pol.* 21). A tíz phylé alkotta az athéni polgársereg tíz alapegységét.

hívnak, a biztos halálba küldve feláldozta.²⁸ Gyalázatos dolognak tartották tehát, ha a halhatatlanok ivadéka mindent megtesz hazája szabadságáért, róluk pedig kiderülne, halandó testüket többre tartják, mint a halhatatlan hírnevet. (28) Az Aigeis phylé tagjai tudván tudták, hogy Théseus, Aigeus fia volt az, aki a szólás egyenlő jogát elsőként adta meg mindenkinek a városban.²⁹ Rettenetes árulásnak tartották tehát, hogy feladják elveit, és inkább választották a halált, semmint görcsösen az életbe kapaszkodjanak, épp akkor, amikor a görögök között eltörlik mindezt. A Pandionis phylé tagjai Proknét és Philomélát, Pandión lányait tekintették példának: bosszújukat Téreuson a rajtuk elkövetett gőgös gyalázatért.³⁰ Úgy gondolták tehát, nem érdemes élni, ha nem bizonyítják be, lélekben valóban e lányok rokonai, hiszen ők Hellast látták meggyalázva. (29) A Leóntis phylé tagjai jól ismerték Leós lányainak mítoszokba foglalt történetét, miként áldozták fel magukat polgártársaik előtt a hazájukért.³¹ Mivel azok a nők ilyen vitézül helytálltak, úgy gondolták szentségtörés lenne, ha férfi létükre náluk hitványabbnak bizonyulnak. Az Akamantis phylé tagjai Homéros soraira emlékeztek, hogy Akamas az anyja, Aithra miatt hajózott Trójába.³² Ő tehát minden veszélyt vállalt, hogy megmentse az anyját, így hát ők is magától értetődően minden veszélyt készek voltak kiállni, hogy az otthon élő szüleiket mind megmentsek. (30) Nem volt ismeretlen az Oineis phylé tagjai előtt, hogy Kadmos gyermeke Semelé volt, majd az ő fia az, akit itt, e sírnál nem illő megnevezni, annak gyermeke pedig Oineus, akit az ősatyjuknak neveznek.³³ Mivel e veszedelem mindkét várost egyaránt elérte, úgy gondolták, mindkét városra ki kell terjeszteniük a győzelemért vívott küzdelmet. A Kekropis phylé tagjai tudták ősatyjukról, hogy részben sárkánygyíknak, részben pedig embernek mondják, de mindez csakis ab-

²⁸ A mítosz szerint Erechtheusnak, Athén királyának három lánya volt. Amikor a thrák Eumolpos megtámadta Attikát, a delphoi jóslat alapján csak akkor menekülhettek meg az athéniak, ha királyuk feláldozza egyik lányát. Erechtheus engedelmeskedett a jóslatnak, a másik két lánya pedig öngyilkos lett. Euripidés elveszett *Erechtheus* című drámája ezt történetet dolgozta fel.

²⁹ Thukydides szerint (2.15 és Plut. *Thes.* 24) Théseus egyesítette Attikát (synoikismos), az irodalmi szövegekben a demokrácia bajnokaként ábrázolják (lásd Euripidés: *Oltalomkeresők* 352 sk. Plutarchos: *Théseus* 25.1–3).

³⁰ Prokné Téreus thrák király felesége volt. Téreus azzal csalta udvarába Philomélát, Prokné hűgát, hogy nővére meghalt, majd megerőszakolta, és kivágatta a nyelvét, nehogy elmondhassa, mi történt vele. Mikor Prokné rájött milderre, Téreusnak feltáalta saját fiát, Ityst, majd az istenek segítségével hűgával együtt elmenekült.

³¹ Leós Orpheus fia volt. Három lánya született: Pasithea, Theopé és Eubulé. Apjuk a delphoi jóslatot követve mindhármukat feláldozta, hogy elhárítsa a városról a végzetes éhínséget. Hálából az athéniak a Kerameikoson szentélyt építettek a tiszteletükre.

³² Aithrának Théseus volt a fia, Akamas pedig az unokája (a tévedést a kritikusok a beszéd eredetisége elleni érvként szokták felhozni). Aithra Heléna szolgáloja volt (Hom. *Il.* 3.144), és az unokája vitte haza Trója eleste után.

³³ Az olymposi istenek nevét sírnál nem lehetett kiejteni, ezért hallgat a szónok Dionysosról. Semelé Kadmos, Thébai királyának lánya volt, és Zeustól foganta Dionysost. A mitikus származás alapján e phylé tagjai mindkét városhoz, Athénhoz és a szövetséges Thébaihoz is kötődtek.

ból ered, hogy értelme az emberéhez, ereje pedig a sárkányhoz hasonlított.³⁴ Úgy gondolták, hogy ezekhez méltó cselekedeteket kell vállalniuk. (31) A Hippothoóntis phylé tagjai Alopé házasságára emlékeztek, amelyből az ósatyukként tisztelt Hippothoón született.³⁵ A részletekről azonban a mostani alkalomhoz illően hallgatok.³⁶ Úgy gondolták, ezekhez méltó cselekedetek alapján kell majd rájuk is tekinteni. Közismert tény volt az Aiantis phylé tagjai számára, hogy a tiszteletajándéktól megfosztva Aias értelmetlenül tartotta az életet. Így amikor az istenség a tiszteletajándékot másnak készült adni, úgy gondolta, hogy ellenségein bosszút állva meg kell halnia, nehogy méltánytalanság érje.³⁷ Az Antiochis phylé tagjai nagyon is számon tartották, hogy Antiochos Héraklés fia volt.³⁸ Úgy gondolták tehát, hogy vagy alapítóikhoz méltón kell élniük, vagy dicsőn kell meghalniuk.

(32) A köztünk élő hozzátartozók, bizony, valóban számalomra méltók, mert ilyen férfiakat veszítettek el, és az őket meghitten összefűző mély emberi kötelékek szétszakadtak, a haza üdve pedig elhagyottan, könnyektől és gyásztól terhes. Ők azonban, ha igazán számot vetünk, boldogok! Először is rövid éltük helyett örökös, soha meg nem fakuló nagy hírnevet hagynak hátra, mely neves fiaiknak táplálék, tiszteletben öszülő szüleiknek pedig támasz, mert a gyászban enyhülés halottaink dicsősége. (33) Lám, testüket nem kínozza szenvedés, lelküket nem gyötri bánat, mely a történetek miatt éppen az élöket sújtja, és nagy megbecsülésben mély tisztelettel kapják meg a végtisztességet. Így hát, akiket egész hazájuk közköltésen temettet el, akik egyedül méltók a közös magasztalásra, akik után nemcsak a rokonok és a polgártársak, hanem az egész, még hellének nevezhető világ sóvárog, akiket együtt gyászol szinte az egész világ, azokat ne tartsuk boldogoknak? (34) Méltán mondhatná bárki, hogy e férfiak az alvilági istenek jobbán ülnek, és a boldogok szigetein az előttük élt hősökkel egy helyre gyűlnek. De hát e régiekről sem szemtanúk elbeszéléséből tudunk! Lám, akiket mi élők itt e földön megbecsüléssel övezünk, azokról képzeletünk jósszavának engedve úgy tartjuk, hogy odalent is azonos tiszteletben részesülnek.

(35) Tudom, nehéz e kízó csapást szavakkal enyhíteni, mégis meg kell próbálnunk lelkünket vigasztaló gondolatok közé terelni, mert magasztos látvány, ha az apák, kik ilyen fiúkat nemzettek, kik maguk is ilyen apáktól származtak, a csapásokat másoknál nagyobb méltósággal túrik, és minden balszerencse közt rendületlenül megállnak. (36) Hiszen a halottaknak is ez lenne a legnagyobb kitüntetés és megbecsülés, sőt városunk egésze, a ma élők is így nyerhetnek dicső hírnevet. Keserves egy apának és anyának gyermekét elveszíteni, öregségükre támasz nélkül, árvaságra jutni; mégis talán

³⁴ Kekrops a mítosz szerint Athén első királya volt. Különleges testi adottságaival (lásd Eur. *Ion* 1163 sk.) a földből született.

³⁵ Hippothoón apja Poseidón volt. Kétszer is kitétték, hogy elpusztuljon, de – a szkíták bevett szokása szerint – kancatejjel táplálva mindkétyszer megmentették az életét (lásd Her. 4.2).

³⁶ Clavaud, az *Epitaphios* Budé-kiadója szerint a szónok itt ismét az olymposi isten nevét hallgatja el.

³⁷ Achilleus halála után a hős fegyvereit Aias helyett Odysseusnak ítélték. Aias nem tudta elviselni a gyalázatot, és öngyilkos lett (lásd Hom. *Od.* 11.541–567).

³⁸ Antiochosról szinte semmit nem lehet tudni (lásd Diod. 4.37.1).

felemelő látni fiaik lankadatlan tiszteletét, vitézségük közösen ápolta emlékezetét és a megbecsülést, mely a halhatatlanoknak felajánlott áldozatokból és a versenyjátékokból feléjük árad. (37) Fájdalmas a gyermekeknek apjukat elveszítve árván maradni, nagyszerű azonban az apai dicsőséget örökül kapni. Belátjuk majd, hogy e fájdalom valódi oka az istenség, akinek gyarló emberként engedelmeskednünk kell, a dicsőség és a tisztelet forrása azonban csakis e nagyszerű halált vállalók elszánása.

Én azonban nem a sok, hanem az igaz beszéd mikéntjét kerestem. Ti pedig elsírva és illő tisztelettel elbúcsúztatva halottaitokat menjetek békével.

HORVÁTH LÁSZLÓ
ELTE BTK Görög Tanszék
ELTE Eötvös József Collegium
horvathl@eotvos.elte.hu

A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)